

ї політичні успіхи викликали неохоту та зависть інших князів. Син та наслідник Юрія на Суздалщині, Андрій Боголюбський, забажав зробити свою нову столицю Володимир над Клязмою осередком цілої Русі, проте свої зусилля звернув перш за все на це, щоб не допустити до обнови давнього політичного значення та близку Києва. Згуртувавши біля себе цілу громаду князів і половців, вислав на суперника величезне військо. Мстислав, хоч несподівано заскочений, боронився завзято, але перевага ворожих сил була надто велика. 8 березня 1169 р. суздалсько-половецькі війська вдерлися до Києва і два дні безпощадно плюндрували стару наддніпрянську столицю, завдаючи їй смертельний удар. Лише проблема промотив собі Мстислав дорогу до своєго Володимира. Справа відискати Київ, яку ще підняв при помочі галицького князя, не повелася, а незабаром (серпні 1170 р.) прийшлося йому розірватися з цим світом. Перед смертю заключив з братом Ярославом умову, що запевнивала дідичність обох воїнських наділів: володимирським потомкам Мстислава, луцьким потомкам Ярослава.

IV. ДОБА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

1. Роман Мстиславич.

Роздроблення Волині. На відомість про смерть Мстислава Ізяславича новгородці принесли його сина Романа зректися княжого стола і він поспішив на Волинь, перебрати спадщину по батькові. Йому припала лише частина батьківщини, а саме володимирська волость; решту мусів відпустити трьом молодшим братам: Всеволодові — Бела, Святославові — Червені, Володимирові — Берестя. Також і луцький наділ поділили після смерті Ярослава Ізяславича в 1173 р. його чотири сини поміж себе: Всеволод дістал Луцьк, Інгвар південну Погорину (Шумськ і Дорогобуж), Мстислав Німий північну Погорину (Пересопницю); наділ наймолодшого Ізяслава невідомий; він умер безпотомно в 1195 р. Таким чином зрозуміла небезпека роздроблення на невеличкі волості, як пізніше сталося з Чернігівчиною. Але енергійна діяльність володимирського князя і вчасна смерть кількох членів династії повернули історичний розвиток у зовсім противний

Князь Ярослав Мудрий із дітьми (Малюнок з Софійського собору)

Христос коронує кн. Ярополка з його жінкою
(з молитовника його матері)

бік: замість роздроблення прийшло поширення наділу та повстання сильної держави.

Володимир Мстиславович помер уже в 1171 р.; вслід за ним помер і Святослав. Червенська волость припала Всеволодові і на якийсь час стала частиною бельзького князівства. Берестейською волостью заволодів після смерті Володимира Василько, син Ярополка Ізяславича, стрійний брат Романа, що давніше княжив на Пороссю, а відтак, стративши наділ, перебував у Чернігові. Як „дорогичинський князь“, Василько зводить в 1181 р. з мінським князем Володимиром Володаревичем боротьбу за Берестя і при помочі поляків оборонює свою волость. Що з ним відтак сталося, не знаємо, але Підлящина передішло незабаром у руки Романа і стало частиною Володимирського князівства. Про початки панування Романа Мстиславича маємо сконці відомості, бо в 70-их та 80-их рр. ХІІІ ст. Київський літопис нагло перестає цікавитися волинськими подіями. Довідуємося лише, що володимирський князь часто гостював на дворі свого дядька, польського князя Казимира II. Справедливого. Воював із ятвагами, мабуть з метою забезпечити новопридбану Берестейщину від набігів цього воювничого літовського племені. Та незабаром ширши плями зайняли його увагу.

Галицькі справи. Роман, одарений незвичайно бістрем умом, зміркував, що Київ вже безповоротно втратив колишнє значіння, що вже давно перестав бути головою руських городів, політичним осередком цілої Русі, за який силу довголітньої традиції його досі вважали. Зрозумів, що потогодя за маревом київського престола не лише не приносить ніяких реальних користей, але зовсім безцільно виснажує сили та енергію князів, ставляючи їх перед непоборними труднощами. Тому рішився зізвати з політикою славніх предків, діда Ізяслава та батька Мстислава, і обернути свої зусилля на поширення впливу і влади на сумежні землі, щоб таким чином стати основником великої та сильної держави. Події, які під цю пору зайдшли в галицькому князівстві, подали першу нагоду до здійснення цих плянів.

Тут у 1187 р. умер Ярослав Осьмомисл серед тяжкої боротьби з місцевим боярством, що намагалося захопити керму держави в свої руки. Вмираючи, передав галицький престіл молодшому (неподільному) синові Олегові, а стар-

шому Володимирові призначив Перешибль. Бояри не при-
знали цього зарядження, прогнали Олега та прикликали
Володимира до Галича. Та незабаром став і Володимир ім-
нівнігідний, бо не питаючи їхньої ради, почав правити са-
мостійно. Володимирський князь бажаючи ді використати
для себе, навізвав зносини з галицькими боярами і підбу-
рював їх до рішучого виступу. Коли ж Володимир подався
на Угорщину за підмогою проти бунтівників, бояри при-
кликали Романа і признали його своїм князем. Цим разом
Роман не довго тішився галицьким престолом. Ледве на
нім засів, надійшли угорські полки й примусили його до
втечі. Через це попав у скрутне положення. Вибираючись
до Галича, відступив свою володимирську волость братові
Всеволодові, який тепер не хотів її віддати. Романові до-
велося якісь час тинятися по чужих дверах, поки його
тестеві, київському князеві Рюрикові, не вдалося спонукати
Всеволода віддати Володимир та вернутись до своєї
Белза.

Угорський король Беля III., захопивши Галич, зовсім
не думав віддавати його Володимирові Ярославичеві, але
посадив там свого сина Андрія. Володіння угрів в Галичі
було жорстоке: вони старалися згнобити боярів, з міща-
нами поводилися brutally, обидвали релігійні почуття
православного населення. Проте, коли Володимирові пове-
лося вирватися з Угорщини і з помічними польськими пол-
ками підійти під Галич, галичани хопили за зброя і по-
могли йому прогнати чужинців. Навчені гірким досвідом,
вже не підімали затій і це забезпечило Володимирові
спокійне володіння аж до смерті.

Непорозуміння з тестем.

Заспокоївся також і Роман
Мстиславич, відкладаючи єді-
снення галицьких плянів до сприятливішої хвилини, тим
радше, що незабаром розсварився з тестем. Рюрик, бажаю-
чи прихильнити до себе суздальського князя Всеволода Юріє-
вича, відступив йому п'ять городів на Поросся, котрими
давніше обдарував зятя. Обурений Роман став змушенішим
над жінкою та підбурювати сіверських князів, щоб прогна-
ли Рюрика з київського престола. Дізнавшися, що Рюрик
готовиться до воєнного походу проти нього, метнувся за
підмогою до Польщі. Але там саме тоді розгорілася бо-
ротьба за краківський престол між малолітнім сином Казимира II., Лешком, і його стриєм Мешком II. Лешкова мати

Олена, братаниця Романа (дочка бельського князя Всево-
лода), обіцяла йому поміч цілій Польщі, якщо їй удастся
здобути для сина Краків. Тому Роман вирушив на чолі сто-
ронників Лешка і в вересні 1195 р. став на бою з Меш-
ком над р. Мозгавою. Битва не принесла вирішенні; ранен-
ий Роман вернувся з пічим до Володимира Вол. і мусів
покоритися тестеві. Коли ж незабаром знову звязався
з його ворогами, київський князь післав на нього сина
Ярослава, який до спілки з галицьким князем попустошив
володимирську волость та загорнув велику добичу.

Засновники галицько-во- лодимирської держави.

Щолип сам кінець XII-го ст.
приніс рішучу зміну політичного
положення. В 1199 р. умер Володимир Ярославич, не ли-
шаючи по собі мужеських потомків; на нім вигасла династія
Ростиславичів, що майже півтора століття володіла галиць-
кою землею. Роман засів вдруге, на цей раз уже тривко на
галицьким престолом. Заразом затримав за собою Володи-
мирську волость із Підлящям, стаючи таким чином твор-
цем могутньої галицько-володимирської, відтак галицько-
волинської держави. Повстання цього нового державного
організму завдало політичному значінню Києва остаточний
удар. Стративши внаслідок скручення надволжанських зе-
мель в мідно споєну суздальсько-ростовську державу па-
нівнє становище над цілою Руссою, Кій лішився ще якісь
час політичним осередком українських та білоруських зе-
мель. Майже по сам кінець XII-го ст. старалися його князі
більше або менше вдати відогравати роль опікунії пів-
денно-західної Русі. Тепер стара велико-княжа столиця
опинилася на сірім кінці. Хоч після смерті Романа галиць-
ко-володимирська держава попала — як зараз побачимо —
в довголітній заколот, все ж в ній зберігається та перехре-
щуються політичні справи майже всіх українських та пів-
денно-білоруських земель, а Київ або стойть зовсім осто-
ронь, або також попадає в круговорот галицько-волинської
політики.

Походи на Подніпров'я.

На жаль наші відомості про
кінцеві роки панування Романа
дуже скруплені, бо на 1198—1205 рр. припадає семилітня
проталіна в літописних збірниках з приводу запрошення
кількох перших листків Галицько-Волинського літопису.

Насамперед прийшло до рішучого розриву між тестем і зятем. Київський князь звязався із своїми дотеперішніми ворогами, сіверськими Ольговичами, та пристав до коаліції, що мала на меті прогнати Романа з галицького престола і посадити на нім синів Ігоря Святославича, славного героя поеми „Слова о полку Ігоревім”, що був одружений із сестрою останнього Ростиславича. Причином цього розриву було, здається, розвязання Романом подружжя з Рюриківною й одруження з княжною невідомого походження. Дізнавшися про затій Рюрика Й Ольговичів, галицько-володимирський князь рішився їх винести та зовсім именійно станув під мурами Києва. Князя самочинно отворили міські ворота й привітали його як свого князя. Рюрик мусів зректися кіївського престола і вдоволітися своїми давніми волостями, Ольговичі зобовязалися понехати посагання по галицькій землі. Забравши Київ, Роман підняв похід у степи, де поруйнував половецькі кочовища, щоб забезпечити Подніпров'я від наїздників. Але зовсім не думав поселюватися тут на постійний побут, переносити свою столицю до „матері руських городів”. Посадив у Київі стрійного брата, луцького князя Інгвара, як свого наїмника, а сам вернувся до Галича. Користуючися з його неприявності, Рюрик з початком 1203 р. при помочі Ольговичів і половців знова захопив Київ та, не маючи чим оплатити союзників, видав їм місто на рабунок. Це примусило Романа до нового походу на Подніпров'я, в якім знову розгромив половців, Рюрика замкнув до монастиря та, бажаючи забезпечити собі на сході спокій від могутнього сузальського князя Всеволода, передав Київ Рюриковому синові Ростиславові, ожененому з дочкою Всеволода.

Смерть Романа. Роман живо цікавився польськими справами, бо близьке посвоєння та особиста пріязнь вязали його з матір'ю Лешка із самим Лешком. Коли ж по смерті Мешка III, і прогнання його сина Володислава (1202 р.) Лешек засів на краківськім престолі, здавалося, що між галицько-володимирською державою та Польщою усталиться добросусідські взаємини. Одначе каверзи Володислава, як це виразно назначає Галицько-Волинський літопис, розсварили Лешка з Романом і пхнули їх до війни між собою. Роман підступив під Люблин, а дізнавшися, що наближається польське військо, повернувся проти нього, переправився через Вислу і станув

біля Завихосту обозом. Сюди прибули до нього посли від Лешка і почали мирізні переговори. Поки що заключено перемиря. Користуючися з перемиря, галицький князь війшав 19 червня 1205 р. з невеличкою дружиною з обозу до недалекого ліса на лови. Тут заскочив його відділ польського війська і князь поляг у першій боротьбі.

2. Сороклітня боротьба за галицький престіл.

Угорсько-польська опіка.

Роман полишив двох синів від другої жінки: 4-літнього Данила й молодшого Василька. Вдова з дрібними сиротами не могла рахувати на прихильність галицького боярства. Поки на галицькім престолі сидів ще останній Ростиславич, Роман вдавав великої союзника боярів та підбурював їх проти самовільного князя; заволодівши сам Галичем, не терпів ніякого спротиву, не позоляв нікому вміщуватися в державні справи. Навпаки, всіма способами старався згнобити могутню боярську кліку, за всікі каверзи беззаподійно карав смерть. Своє поведіння оправдував, як каже співчасний польський хронік, поговіркою: „Не видусивши бджіл, не доберешся до меду”. Тому не диво, що за першою віткою про смерть свого губителя, боярі прикладали на галицький престіл Ігоревичів. Але енергійна вдова по Романі не опустила рук; призвала Романового приятеля, угорського короля Андрія II., на поміч і на зїзді в Сяноці заключила з ним умову: Андрій взяв Данила й Василька під свою опіку та зобовязався боронити їхні права до спадщини по батькові, передайочи заразом на себе верховну владу над цими землями. Вислане ним угорське військо обороnilо (весни 1205 р.) Галич від сіверських князів, але в наступному році вони прийшли з більшими силами і Романовичі мусіли відійти до Володимирів Вол. Засівши в Галичі, Ігоревичі захотіли захопити ще володимирську волость. З огляду на неспечне становище володимирських боярів, Романова вдова рішилася на очайдущий крок: утікла до Польщі, шукаючи захисту у ворога свого мужа з його останньої війни, у Лешка. Краківський князь прийняв її доволі прихильно та став порозуміватися з Андрієм II., що до спільногу виступу на справу Романової спадщини. Оба володарі поділили сферу впливів і ділання поміж себе: угорський король застеріг собі опіку над галицькою зем-

лею, залишаючи Лешкові вільну руку на Волині. Але до збройного виступу на разі не прийшло.

Ігоревичі розібрали захоплені землі: найстарший Володимир засів у Галичі, Роман у Звенигороді, Святослав у Володимирі Вол. Але незабаром розсварилися між собою, Звенигородський князь Роман прогнав Володимира з Галича. Скористав з цього Лещек, виправився на Святослава, відібрав Володимир Вол. і передав луцькому князеві Інгварові Ярославичеві, недавньому намісникові Романа в Києві, беручи собі одночасно його дочку за жінку. Але Інгвар незабаром розсварився з володимирськими боярами і мусів вертати до Луцька, а його місце зайняв бельський князь Олександр, що бже перед Інгваром володів хвилево у Володимирі. Василько з матір'ю дісталі спершу Берестя; коли ж Олександр переселився до Володимира Вол., відступив на бажання Лещка бельську землю Василькові, відливши з неї червенську волость для своєго брата Всеволода.

Бачивши, що краківський князь забезпечив Василька наділом і газдує на Волині, мов у себе дома, Андрій II. почувся до обов'язку подбати про Данила, який перебував у нього, і завести лад в Галичі. В його голові зродилася думка посадити старшого Романовича на галицьким престолі, одружити його зі своєю дочкою і таким чином галицький книжий рід звязати з династією Арпадів. Висланій у літі 1209 р. угорський палатин Бенедикт Бор захопив Галич і став ним володіти в імені Данила. Але нове володіння угірів було так само брутальне, як попереднє, після призову їх останнім Ростиславичем. Тому коли вміжчасі погодженні з собою Ігоревичі надійшли із сильним військом, населення радо їх привітало, а палатин мусів відійти на Угорщину. Тепер Ігоревичі задумали приборкати непокірливих боярів і вчинили серед них люту різню. Частина втікала до Андрія II., прохочуючи помочі та обіцюючи призвати Данила своїм князем. Вернувшись з угорськими полками та отримавши підмогу від Лещка, Василька і всіх волинських князів, захопили Святослава й Романа Ігоревичів у свої руки; третій брат, Володимир, ледве врятувався швидкою утечею. Наступила подія, досі нечувана украйнській історії: у вересні 1211 р. розілучені бояри повісили Ігоревичів з пімсті за різно своїх товарищів.

Осаджуючи малолітнього Данила на галицькім престолі, бояри хотіли самі ним правити, тому коли Романова

вдова приїхала до сина до Галича, присилували її вертатись назад до Белза. Щоб зробити рівній кінець заколотам, угорський король увізив головних ворохобників та забрав їх на Угорщину. Однак деякі поспіли угітки, спровадили Мстислава Німого з Переопинці до Галича, а Данило з матір'ю ледве втікла на Угорщину. Одночасно Лещек відібрав Белз від Василька, передаючи волость Всеволодові, братові Олександра; Василько мусів задовільнитися невеличким городком Каминцем, поки Олександр не рішився відступити йому південній Погорині (Перемілія і Тихомля). Сюди прибув до нього з Угорщини також Данило з матір'ю і тут Романовичі перебули около двох років, „споглядаючи з тугою на Володимир” — як каже літопис.

Андрій II. знову вибрався в похід, але через ворохобню, яку підняли його власні вельможі, мусів вертатись назад, висилуючи до Галича боярина Володислава Корнильчича з частинами війська. Почувши про наступ, Мстислав утік до Переопинці. Володислав вікав із триомфом до Галича і засів на книжкім престолі (1213 р.). Це був перший та одинокий випадок в історії цілої Русі захоплення книжкого стола боярином, що не походив із роду Володимира Великого, і викликав серед князів велике враження. Мстислав Німий спонукав Лещка до збройного виступу, до якого прилучилися володимирський князь Олександр і його брат Всеволод. Союзники розгромили узурпатора над р. Бібркою, але Галича добути не могли.

Умова в Сліжі. Вімшанням у галицькі справи Лещек нарушив умову з угорським королем, щодо поділу сфери впливів на галицько-волинській території. Розгніваний Андрій II. став ладитися до війни з Польщею. Але малопольські вельможі не бажали собі війни з Угорчиною, і краківському воєводі Пакославові повелось допровадити до зізу обох володарів у Сліжу восени 1214 р. Тут прийшло до заключення умови на зовсін новій підставі: замість сфери впливів та опікі над Романовичами Лещек з Андрієм II. поділили саму спадщину Романа поміж себе. На галицький престол назначили Андрієвого сина, 5-літнього Коломана, що мав одружитися з Мешковою дочкою, 2-літньою Саломеєю; Лещек дістав перемиську волость. Підляшша й північно-західну частину червенської території, тобто властиву Холмщину, та ще й верховну владу над любачівською волостью, якою наді-

лено воєводу Пакослава. Решту обкроєної володимирської волості признали Романовичам, а Олександер мусів вертатись до свого Белза. Сильна угорська залога обсажила Галич, а владу в імені малолітнього Кольомана пereбрав намісник Бенедикт. Незабаром єштергомський архієпископ із доруки папи Інокентія III. коронував Кольомана, як „короля Галичини і Володимириї”.

Мстислав Удатний. Союз Андрія з Лешком недовго втримався. Угорський король вважав свою позицію в Галичі за так міцну, що незабаром поважився відібрати від Польщі перемиську та любачівську волості. Саме тоді зголосився новий претендент до галицького престола в особі новгородського князя Мстислава Мстиславича з лінії смоленських Ростиславичів, що його за енергію та велику рухливість називано „Удатним”. Невдоволений дуже обмеженою владою, яку новгородці поліпшили своїм князем, розглядався за іншим полем діяльності, і вже в 1215 р. пробував захопити Галич. Лешек, бажаючи пімститися на Андрієві, вислав до Мстислава посля з візванням до нової спроби та обітницєю підмоги. Користуючись цієї обітниці та дізнавшися, що угорський король вибрався на хрестоносний похід до Палестини, Мстислав Удатний випрявився в 1217 р. вдруге на Галич. Проти його наступу Бенедикт навіть не пробував боронитися та разом із залогою що швидше відступив на Угорщину. Бажаючи зміцнити своє становище в Галичі, Мстислав простигнув руку Романовичам та одружив молоденького Данила із своєю донькою Анною. Виглядало, що згодом передасть йому Галич у спадку. Данило, забезпечений з цього боку, забажав обєднати у своїх руках бойді цілу володимирську волость свого батька і воєнним походом одібрав від Лешка Підлящія і „всю Україну”, — як каже Галицько-Волинський літопис, називаючи так теперішню Холмщину; польські війська, що напали на Побужжя, розгромив і гнався за ними аж до Вепра. Це був перший самостійний воєнний подвиг 18-літнього Данила.

За це прийшлося спокутувати Мстиславові. Втрата недавно придбаних земель діткнула польського князя до життя. Підозріваючи у виступі Данила Мстиславову руку, Лешек помирився з Андрієм II. і оба спільно напали на галицьку землю. Саме тоді Мстислав перебував на Наддніпрянщині, куди закликали його тамошні князі на нараду

На звітку про ворожий наїзд поспішив з поворотом, але маючи з собою лише на швидку руку зібране військо, не міг нічого вдіяти; тому подався в степи, щоб привести звідти половецьку підмогу. Завоювання Галич, союзники наділися захопити ще й Волинь, тим певніше, що до них пристав бельський князь Олександр. Але тут їм не повезлося. Данило порозумівся з литовськими ватажками і вони до спілки з ятвагами й прусаками напали на Польщу та примусили Лешка до поспішного відходу з Волині на підмогу братів Конрадів Мазовецькому і на ратунок власної землі. Міжтим Мстислав привів Данилові половців в поміч. Угорське військо мусіло уступити з Волині, а незабаром Мстиславові вдалося добути й Галич, де захопив короля Кольомана з жінкою й Судислава, голову укрофільської боярської партії. Дісталося й третьому змовникові Олександрові, бо Данило, мстившись за зраду, люто поруйнував бельську волость.

Битва над Калкою. В той час надтягнула несподівана загроза з далекого Сходу. Кочівні (на південні від р. Амуру) монгольські племена обєдналися між собою й під проводом джанігіс-хана Темуджіна вибралися завоювати світ. Коли іхні поліциди явилися на Підкавказзю, перелікані половці закликали руських князів на поміч. За почином Мстислава Удатного цілий ряд князів, між ними й Данило, вишли в степи. 16. квітня 1223 р. прийшло там до кривавого бою над р. Калкою (бліз Озівського Моря), що починалася разгромом половецько-руського війська. Після цього монголи вернулись назад в Азію і на кільканадцять літ щезли з обрію Русі.

Помилки Мстислава. Грізна небезпека із Сходу і спільній воєнний похід зовсім не принесли колотнечі між князями. Незабаром показалося, що Мстислав Мстиславич був ліпшій полководець ніж політик. Під впливом укрофільської боярської партії та внаслідок каверз бельського князя, що кинув на Данила підозріння, наче б цей наставав на Мстиславове життя, галицький князь заключив з Андрієм II. умову, в якій прирік свою молодшу доньку видати за третього Андрієвого сина, також Андрія, та переказати йому галицький престіл. Чез рік між Мстиславом і Данилом прийшло до напруження, навіть до хвилевого розриву: Мстислав попустошив

з Олександром волинськую волость, Данило з підмогою Лещка відпілатив походом на Белз і сумежні галицькі області. Шкідні наслідки умови з угорським королем виступили ще з іншого боку. Мстислав мусів своєму майбутньому зятеві відступити Перемишль, але цей швидко простягнув руку по сам Галич. Зібравши угорські полки та підмогу з Польщі, рішив захопити його силою. Данило поспішив тестеві на поміч і воєнні подїї прийняли некорисний для напасника перебіг, але Мстислав знову стругнув несподіванку: заключив із Андрієм нову умову, в якій ізрікся Галича в його користь, залишаючи собі лише т.зв. Пониззя, степове пограниччя над Дністром. Незабаром (1228 р.) умер, полишаючи Пониззя Данилові. В Галичі знову запанували угури, але не на довго. Бажаючи відібрати від Данила Пониззя, боярин Судислав, що правив в імені малолітнього Андрія, підняв туди похід. Данило перебував тоді в Угровську. Повідомлений про це противниками угорофільської партії, злетів зневеяна на Галич, розгромив угорську залогу й засів на батьківськім престолі. Спроба угорського короля цього самого (1229) року, відискати втрачену землю, не повелася.

Об'єднання Волині. Одночасно об'єднання розшиматованої Волині поступало швидко вперед та разом із тим росла сила Романовичів. Ок. 1226 р. умер їхній стрийкий брат Мстислав Німий, що після смерті Інгвара володів у Луцьку. Незабаром по нім помер його син Іван. Сладчину пробував захопити дорогообузький князь Ярослав Інгварович, але Данило побив його, загорнув обі волості, луцьку й дорогообузьку і надав братові Василькові. Тоді ж пинські князі піддалися під опіку Романовичів і Пинщина стала немов самоуправною частиною владимирської області.

Затій Олександра. Лише в Галичі все ще не було спокою. Ворожі Данилові бояри наважали тайні зносини з бельським князем, заманюючи його на галицький престол. Бачивши, що Данило та Василько звертають всі свої зусилля на відбудову великої Романової держави, Олександр почувся загрожений, боявся, що вони незабаром захочуть забрати ще й його наділ, вже й так а усіх боків окружений волостями Романовичів. Тому став непримирим ворогом своїх стрийних братів, творцем ка-

верз і затій звернених проти них. Це спонукало Василька до походу на Белз. Олександр устутив до Перемишля, а коли туди надійшов Данило, втік на Угорщину. На дворі угорського короля зібралися найчільніші вороги Романовичів і намовили Андрія II. до нової спроби відискати Галич. В 1232 р. угорський король виступив у похід. Романовичів не було тоді в краю. Вони віправилися на Наддніпрянщину помагати київському князеві, Володимирові Руриковичеві проти чернігівського князя Михайла Всеволодовича. Угорські війська без великіх труднощів загорнули галицьку землю та присилували воєводу Мирослава, що заступав Василька у Володимири Вол, зріктися в імені Романовичів Галича, Белза й Червена. В Галичі знову засів королевич Андрій, Белз і Червень вернулися Олександрові. Але вже в найближчому році з поворотом Романовичів положення змінилося. Ведучи з собою київські й половецькі полки, Данило розгромив утір під Шумськом, а в друге під Перемишлем, та підступив під Галич. Під час оборони міста королевич Андрій інциденно помер, а залога, не бачивши підстави до дальшої боротьби, відійшла на Угорщину. Олександр попав у руки Романовичів і від цього часу зовсім зник з історичного овиду. Його волості — белзьку й червінську — Данило прилучив до галицької держави.

Суперництво Ольговичів. Хоч становище Данила в Галичі ще не було зовсім забезпечене, він, не зважаючи на це, незабаром знову поспішив на поміч київському князеві, загроженому чернігівським Михайллом та його союзниками половцями. По кількох перемогах Данило кинувся необережно в бій з переважаючими силами половців, в якому його військо зазнало важких утрат. Користуючись з цієї невдачі, Данилові вороги підняли в Галичі бунт і прихликали Михайла Всеволодовича на престол. Данило поспішив на Угорщину, де восени 1235 року змер король Андрій II., сподіючись з його наслідником Белею IV. дійти до порозуміння галицьких справах, і покласти таким чином край затіям ворожої боярської партії. Сюди приїхав також син Михайла Ростислав. Спершу Беля станув підсобою Ольговичів: післав Михайлова відділ угорського війська на поміч і обіцяв видати дочку за Ростислава; але відтак наполоханий переговорами Данила з австрійським князем Фрідріхом II. Бабенбергом, ворогом Угорщини, зобовязався не підпирати суперників Романовичів та відклікав обітницю, дану Ростиславові.

Засівши в Галичі, Михайло метнувся зібрати якнай-більше союзників проти Данила. Крім угорського короля, приєднав собі половців, Ізяслава Мстиславича, що саме тоді хвилюво захопив був київський престіл, та навіть Данилового приятеля, мазовецького князя Конрада. Цей користаючи із заколоту, пограбив окопиці Холму та Червена, заграбав собі дорогининську волость та поселив там орден т. зв. Добжинських Лицарів, що мали боронити Мазовію від нападів ятвітів і литовців. Але й Романовичі не за-спилили справи. Обі стороны вели війну (1236—1237 р.) з великом напруженням сил і дипломатичних засобів. Михайло двічі виправлявся на Волинь; за другим разом на-дармо дожидав в Підгірьїах над Гучвою) половців, щоб укуп з ними получиться з Конрадом, що стояв біля Холма. Данило підкупом спонукав половців до повороту в степи, розірвав союз Белі з Михайлом, а на Конрада наслав литовського князя Менковага. Походи Романовичів на Галич також спершу були безуспішні. Шойно Ростислав, якому батько, вибираючись до Києва, передав дальнє ведення війни, виправився аж на Литву помагати Конрадові. Тоді Данило з Холма знову метнувся на Галич, а галицькі міщани, користаючи з неприязності боярів, отворили їому міські ворота та повітили як свого князя. Ростислав навіть не пробував відбрати столицю, лише подався на Угорщину, а бояри, хоч нерадо, покорилися Романовичеві. Незабаром повелось Данилові захопити ще й Київ, де поставив воєводу Дмитра як свого намісника. Також прогнав Добжинських Лицарів, відобрав дорогининську волость та прилучив її до галицького наділу. Берестейщина дальша лишилася при Волині. Таким чином Романовичі обєднали всі українські землі, за винятком Сіверщини, Переяславщини й Закарпаття, в одну суцільну велику державу. Хоч Василько отримав від Данила Волинь як свій окремий наділ, цей поділ не мав ніякого практичного значення, бо обидва брати виступали назовні заведід разом та й у внутрішній політиці діяли згідно, порозумівачи між собою у всіх важливих справах, причому Василько слухняно підчинявся волі та вказівкам старшого брата.

Монгольська навала. На жаль, це обєднання України тривало дуже коротко, не цілий рік. В той час, коли князі зганяли одні одних з престолів та

пustoшили взаємно свої наділі, насунула вдруге монгольська навала. Спершу кинулася на Поволжя та загналася аж під Новгород Вел., відтак завернула на українські землі. Під зиму 1240 р. хан Бату обляг Кіїв. Кияни під проводом воєводи Дмитра два місяці хоробро боронилися, але не могли встояти супроти величезної переваги ворога. Поруйнувавши Київ, наїздники рушили далі на захід. Вістка про упадок Києва викликала на українських землях величезний переполох. Князі, бояри й значча частина населення кинулися в розіті, навіть не пробуючи протистояти ворогові; лише два сильно укріплених города, Кременець і Данилів, оборонилися. Данило метнувся в часі облоги Києва на Угорщину, надіючись виеднати у короля поміч проти монголів. Вертаючись відті, стрінув у Карпатах цілі товни втікачів, що шукали захисту в горах; тому по-дався взад і поспішив через Угорщину й Малопольщу на Мазовію до князя Конрада. Тимчасом монголи посувалися швидко, добуваючи та руйнуючи городи, плюндруючи оселі. З південної Волині хан Бату вислав частину своїх полчищ далі на захід; вони здобули Володимир Вол., спустили червенську волость, спалили Холм, де тоді згоріла церква св. Трійці, і впали до Польщі. Хан з головною масою орди завернув на південний захід, зруйнував Галич і т. зв. „руськими воротами“ (просмік між джерелами Опору та Лятоїці) перешов через Карпати на Угорщину. Тут, розгромивши Бело IV, укривавши бітві над р. Сазвою (Шайо), цілий рік газдував по-своєму, безпощадно плюндруючи край.

Успокоєння. Перечекавши в гостині у Конрада, у Вишгороді (над Вислою, NW. від Варшави), поки монголи не перейшли на Угорщину, Романович вернулись додому, але мусили перебороти чимало труднощів, зоки відзискали владу в цілій державі. Вже на самім пограниччю стрінула Данила немила несподіванка, бо дорогини зачинили перед ним ворота і не хотіли пустити до міста. Данило, не маючи з собою війська, не міг нічого вдягти, але пізніше суворо покарав бунтівників, коли літопис відтак згадує про відбудову міста. Виступ Дорогини мабуть стояв у звязку з протицнязівським рухом, який саме тоді прокинувся в Київщині та на східнім пограниччі галицько-волинської держави і намагався знівечити дер-

жавну владу, розложити області на зовсім і від нікого не залежні, самоуправні громади. Головну роль в цім русі відіграли т.зв. болоховці на верховинах Случі та Бугу. З весною 1242 р. монголи, вертаючись із Угорщини в південно-західні степи, знову переходили через українські землі, але обвантажені угорською добичею не робили більше шкід населенню. Лише на Забужжя вислав Бату невеликий загін, бажаючи схопити Данила. Повідомлення про це Данилу, подався з Холма до Володимира Вол., а монголи, попустивши край аж по р. Володаву, відійшли в степи. Між тим з болоховцями і ворожими Романовичами боярами звязався Ростислав Михайлович, пробував завоювати Пониззя та на коротку хвилину захопив навіть Галич, але за приходом Романовичів мусів знову втікати на Угорщину. Після привернення спокою у своїй державі, Романовичі вмішалися в польські справи, помагаючи мазовецькому князеві в боротьбі з Болеславом Соромливим за краківський престіл. З весною 1243 р. воювали над ріками Ладою, Танвоном та долині Сяном, але повінь Висли не пустила їх в глибину Малополщі. Коли ж відтак люблинці, сторонники Болеслава, попустили околиці Андрієва (N. від Холму), Данило, — як каже Галицько-Волинський літопис, — в один день пригнав з Холму під Люблин і присилував населення присягнути, що перестане помагати Болеславові і зберегатиме нейтральність.

Битва під Ярославом. Тимчасом над головами Романовичів знову зібралися грізні хвари. Угорський король прийняв Ростислава дуже пристально, видав за цього доньку Аїну та з сильним військом виправив на завойовання галицької землі. Йому на поміч вислав Болеслав Соромливий польські полки, а також привели дружини ворожих Данилові боярів. Всі ці війська скучились біля Ярослава та стали облягати місто. Данило з Васильком поспішили на відец і на ярославських полях розігралися 17. серпня 1245 р. люті битви, що принесли Романовичам величезну перемогу. Цією перемогою покінчилися 40-літня боротьба за галицький престіл. Від тепер Романовичі та їхні потомки привко володіли галицько-волинською державою аж до вимерння роду.

62

3. Останнє 20-ліття панування Данила.

Монгольська зверхність. Крім ярославської перемоги усталення володіння Романовичів. Зараз по битві прийшли монгольські посланці до Данила та дали йому знати, що має особисто зложити чолобитню ханові, як це вчинили інші руські князі. Не бажаючи наражувати своїх земель на нові спустошення, Данило рад-не-рад вибрався в далеку та небезпечно подорож до Сараю над долиною Волгою (біля Царєва), столиці новоповсталої монгольсько-татарської держави, що звалася Золотою Ордою або Кінчаком. Хан Бату привітав його ласкаво, погостив і затвердив, як своєго васала, в посідання всіх земель, які цей має у своїх руках. Признання ханської оніки було для городого Данила Романовича дуже більче як особисто поширене, але мало цей добрій наслідок, що забезпечило його престіл від зазнання інших володарів, зміцнило його становище супроти сусідів. Це перш за все відбилося на взаєминах з Угорщиною. Беля IV., що досі так послідовно попирає ворогів Романовичів, вислав тепер до Данила посольство з пропозицією подружнього звязку між іхніми дітьми. В р. 1247 відбувся візит галицького князя з угорським королем, на котрим обидва володарі заключили між собою союз, та відбулося весілля найстаршого Даниловича, Льва, з королівною Констанцією. Данило леліяв тоді далекосязгі пляни. Союз із Угорщиною мав стати угідним камнем, на якому думав оперти звязки з іншими державами та скласти велику коаліцію для рішальної боротьби з грізною для цілої Європи монгольською небезпекою. З цією метою вів також переговори з римським папою Інокентієм IV., який за злуку (унію) української православної церкви з римською обіцював поміч всіх католицьких держав проти монголів.

Походи на ятвягів. Та покищо Романовичі зайнялися пільгінськими справами. На північ від Підлянщини жили ятвяги й литовці, поділені на дрібні племена, під владою своїх ватажків (кунінгасів), трималися старовинної поганської віри і з великою пошаною відносилися до жреців. Їхні відносини до сусідніх українсько-білоруських областей були здебільша ворожі: зчаста робили рабункові напади, зневечеви заскакували оселі, руйнували,

63

палили та грабили все, що попало під руки, відступаючи відтак у свої густі ліси та багна. Щоб їх покарати і відстрашити, князі підіймали вряди-годи воєнні походи в іхній край. Деколи знову ці дики племена помагали українським князям проти чужих ворожих наступів, як от в 1219 році Романовичам проти Лещка. Підляшши та іншим воїнським волостям найбільше давалися в знаки ятвяги, найдикше і найбільш воювниче з-поміж північних племен, що часто-густо нападало також на Мазовію та Малопольщу. Тому князі всіх цих земель подали собі руки, щоб спільними силами знищити гніздо грабіжників. Воєнні походи на них піднімали взимі, бо лише в цій порі року можна було проникнути в непроходимі багна. Вже в часі подорожі Данила до Сараю, а кінцем 1245 р., Василько та мазовецький князь Конрад ходили на ятвягів, але великі снігові дозволили їм дібратися лише до р. Нура. В 1248 р. Данило ставув на чолі великої воєнної віправи, в якій узяли участь: Василько, Земовит, син Конрада*), та прислане Болеславом Соромливим малопольське військо. Союзники загналися аж у стоковище р. Бобри, правої притоки Нарови, руйнуючи безпощадно оселі та вирізуючи або забираючи в полон населення. Такі походи повторювалися в рр. 1251/52, 1253/54 і 1255/56. Одночасно з півночі наступав Німецький Лицарський Орден, що в першій половині XIII. в. поселився при устю Вислы з метою навертати на Христову віру прибалтійських поган. З цим Орденом Данило заключив у листопаді 1254 р. умову в Радчонжі, в якій застеріг для себе й для Земовита право на третину ятвязької області. Ятвяги розпузчливо боронилися з великою хоробрістю, але вкінці мусили покоритися; значна частина з них піддалася Данилові, обов'язуючися платити йому данину та помогати при будові городів для галицьких залог у своєму краю.

Литовські справи. На області властивої Литви (Авкінототи) почався в початках XIII. ст. процес творення одноцільної литовської держави. Головну роль в цім процесі відіграли брати Довспрунг та Мендовг, усуваючи племінних кунінгасів та забираючи в руки владу над більшими просторами. Під кінець першої половини XIII. ст. начальне становище зайняв Мендовг, володіючи

*) Мазовецький князь Конрад умер в 1247 р.

Князь Йорополк із жінкою й матір'ю

Печатка кн. Юрія I. Львовича з обох сторін

не лише в цілій Авкштоті і нальшанській землі (над р. Сятою), але й над частинами Жмуді і Чорної Русі (над горішнім Німаном). Спершу Романовичі намагалися утримувати з ним приязні відносини. Данило після смерті своєї першої жінки, Анни Мстиславни, одружився з дочкою Довспрунка, користувався поміччю Мендовга в боротьбі за дорогочинську волость та перед прославською битвою прохав його помочі. Але незабаром побачив, що молода литовська держава надто швидко наростає та зміцнюється, стаючи небезпечною для сусідів. Українські землі, ослаблені внутрішніми заколотами та монгольською навалою, стали для хижаків предметом легкої наживи. В 1240-их роках литовські ватаги дуже часто заганялися аж на південну Волинь. Автім після переходу Наддніпрянщини під безпосередню владу Золотої Орди, одинокі вигляди на дальший розріст держави Романовичів отворилися з північного боку, на областях між Прип'яттю та горішнім Німаном, заселених білоруськими племенами. Це були моменти, які спонукали Данила скерувати туди свою увагу та зорко слідкувати за розвоєм литовських справ.

Холм столицею держави. В останніх десятиліттях першої половини XIII. в. у звязку з політичними та господарськими перемінами наступило пересувення осередка тіжини галицько-волинських земель з півдня на північний-захід. Данило не злюбив Галича з його бутними і лукавими болгарами, також не почувався серед них зовсім певний свого життя; лише зрідка, здебільша при нагоді воєнних походів, гостию у мурах паддністринського города. Тому пінній Галич перестає бути політично-адміністраційним вогнищем держави. Великий переворот на балканськім півострові, спричинений IV-им походом хрестоносців та заснуванням латинського царства, відтак захоплення чорноморських степів монгольськими ордами підорвали значення дністрового торговельного шляху, що йому галицька столиця завдячувала економічний добробут. Натомість около середини XIII. ст. заливуються торговельні взаємини між галицько-волинськими землями та заснованим Німецьким Орденом містами над долішньою Вислою, головною Торунем, для яких головним шляхом стає р. Буг. Галич тратить давній бліск, відходить помалу втінь і сходить до провінційного міста. На час володіння Данила, його дотеперішнє передове місце займає Холм.

Відвоюваний від Лещка Забужжя (1218 р.), Данило починає дуже ревно піклуватися щію воєстю. При устю р. Угерки до Буга заснував, як каже Галицько-Волинський літопис, а може лише укріпив город Угровськ та побудував у ним нову єпископську катедру й монастир пророка Іллі, знаний відтак під іменем Данилового монастиря. Першим угровським єпископом був Асаф, чернець із святої Афонської Гори. Сам князь залишки перебував у цим kraю. В 1229 р. найшли його в Угровську посли від галичан, що принесли вістку про виправу Судислава на Пониззя; в 1237 р. відомість про похід Ростислава на Литву застала його в Холмі. Вернувшись після монгольської наавали з Мазовії, перебував знову на Забужжі, в Холмі й Володаві; тут шукав за ним монгольський загін, висланий ханом Бату в 1242 році. Тоді повстав у голові галицького князя или зробити Забужжя адміністративним оссередком, а Холм столицею своєї держави. До виконання цього плану забрався негайно й енергійно. Відбудував спалену монголами оселю та для її охорони збудував укріплений город. Відтак став закликати — як каже літопис — „прихожаї: русь, німців, ляхів та інших чужинців“. З усіх сторін напливали поселенці, між ними чимало купців і різного роду ремісників. Оселя швидко розросталася, нові двори заповнили довкільне поле села. Для оживлення торгівлі нової столиці Данило заключив перший торговельний договір в Нім. Орденом, саме ж місто прикрасив величавими церквами та іншими будинками, за що автор Галицько-Волинського літопису назав його другим Соломоном. Крім відбудови спаленої монголами, мабуть дерев'яної, церкви св. Трійці, збудував ще церкви: св. Івана Золотоустого, св. св. Козьми й Даміана і пресв. Богородиці — всі муровані з тесаного каменю. З них, за описом літопису, найвеличавіша була церква св. Івана. Луки її склепіння спиралися на чотирьох стовпах, закінчених капітелями з різьблених людських голов; при вході до вівтаря стояли дві колони із суцільного каменю, злучені луком, а склепіння було прикрашено золотими вірками на блакитнім тлі; вікна були з мальованого „римського“ скла, долівка вилита з міді й олова; портал з білого галицького та зеленого холмського каменю мали різьби і поліхромічні прикраси: на головним порталом була прямічена статуя Христа, на бічнім — св. Івана, різьблени мистцем Авдієм. Для прибрання церкви в середині князь спrowadжував насаджені дорогоцінним камінням ікони

з Києва та Овруча. Одні давони привіз із Києва, інші велів виліти на місці. Деякі дослідники думають, що саме ця церква, відновлювана та перебудовувана кілька разів на протязі століття, заховалася до цих, як катедральний собор Різдва пресв. Богородиці. В такім разі треба б припустити, що церква св. Івана була й за Данила єпископською катедрою, але цьому перечить свідоцтво літопису, де виразно написано, що король Данило і його сини, Роман і Шварно, поховані в Богородичній церкві, значить, ця церква вважалася тоді за головну соборну, вона й була єпископською. Тому вважаємо за більше правдоподібне, що нинішній катедральний собор на Гірці — це Данилова Богородична церква, за чим промовляє і та сама назва. В Гірці находиться підземні хідники та печери, досі недосліджені, бо входи до них засипані обвалами; можливо, що саме там находяться гроби згаданих князів. Подібну структуру як церква св. Івана мала церква св. св. Козьми й Даміана. Для Богородичної церкви князь спровадив з Угорщини християнську з червоного мармуру в виді чаши, прибаної різьбленими головами змій. З інших будинків літопис згадує камінні вежі. В самій середині міста піднімалася на висоту 15 ліктів вежа з тесаного каменю з верхом добудованим з дерева; з неї не лишилось ні сліду, вона згоріла в часі пожежі 1256 р. Біля неї велів князь викопати колодязь глибокий на 35 сажнів. Звалища другої вежі, збудованої з дикого каменя на цементі, находиться ок. 3 км. на північ від теперішнього Холму, на території села Білавини; вона була чотирокутна, з неї лишилась стіна 11 м. ширини і 22 м. висоти, на 1½ м. завищувши. Останки подібної, лише меншої вежі заховалися в с. Столипо, ок. 10 км. на північний-захід від Холму; вона також походить з меншій з тих самих часів. З-поміж особливостей Холму літопис згадує ще гарний сад, що мабуть простягався біля княжої палати, та камінну колонну 12 ліктів заввишки з різьбленими з каменю орлом на верху. Вчинили Холм свою постійною резиденцією, Данило переніс сюди також і єпископську століцю з Угровська. Першим єпископом став тут Іван, крилошанин Богородичної церкви в Угровську.

Вітна і союз з Мендогом. Обєднуючи литовські землі, Мендог не перемонився з найближчою рідною і програв братаничів Товтвіві та Едивіда з їхніх наділів. Вони вткні до своєго шурина,

кн. Данила, шукаючи у нього помочі. Галицький князь рішив використати цю нагоду, щоб приборкати небезпечного сусіда. Запевнивши собі підмогу з боку піменського Інфлінського Ордену, ятвягів та Жмуді та візвавши пінських князів до співучасти, розпочав під кінець 1249 р. війну проти Мендувга. Війна тривала кілька років, обмежуючися до зимових походів, бо багнista Литва лише зимою була доступна. Головну увагу Данило звернув на Чорну Русь, де й отримав важливий добуток, завоюавши в 1252 р. Городно. Заскочений із усіх боків, литовський великий князь боронився завжди, не лише оружям, але дипломатичними витівками. Орден інфлінських лицарів приєднав собі удачним прийняттям католицької віри; після цього коронувався в Новгородку в 1252 р. присланою ізому від папи королівською короною. По втраті Городна навязав переговори з Данилом за посередництвом свого сина Войшелка, котрій привів християнську віру, але в православний церкві, і не з політичного обрахунку, як батько, лише широ. З кінцем 1254 р. прийшло в Холмі до заключення міра й союзу, зміщеного родинними звязками. Син Данила Роман, що після невдалої спроби заволодіти австрійським престолом вернувся домів, дістав столицю Чорної Русі Новгородок, разом із Слонімом, Волковиськом та іншими градами, що досі становили наділ Войшелка, а подружжя з дочкою волковиського князя Гліба дало іому правну підставу до володіння цією областю. Одночасно умовлено подружжя молодшого Даниловича, Шварна, з донькою Мендувга. Ревний наверненець Войшелк постригся в ченці та спершу осів у монастирі в Угровську, відтак заснував свій окремий манастир біля Новгорода. Таким чином здійснилися заборчі пляні Данила. Завоювання частини ятвязької землі і холмська умова пересунули межі держави Романовичів далеко на північ, поза Нарову і по горішній Німан; заразом ціле Полісся окружено волостями цієї могутньої династії, попало під її політичну верховність.

Болоховці і Куремса. Тимчасом Данило далі працював над здійсненням своїх противоліських плянів. Союз із Угорщиною привів його до порозуміння з Болеславом Соромливим, одруженим з дочкою Белі IV. Кінгою, і спонукав краківського князя до спільногого походу на Чехію (вліті 1253 р.) в цілі підтриму австрійських намірів Романа Даниловича. Мазовія під володінням

Конрадового сина Земовита, одруженого мабуть з дочкою галицького князя, переїшла зовсім під вlivи цього останнього. Переговори з папою довели до коронації Данила королівською короною. Коронаційного акту доконав папський легат (посол) Опіо в Дорогичині в грудні 1253 року. Холмський союз із Литвою завершив підготову коаліції держав до рішальної розправи із Золотою Ордою. Союзи галицького князя із сусідніми державами, згід з його могутності та його коронація викликали підохріння в Сараю. Щоб підкорнати його силу, монголи отверто підтримували противізівський рух на східніх пограниччях галицько-волинської держави, а Куремса, ватажок відділів розложених між Дніпром і Богом, робив навіть воєнні наскоки на ці області, щоб помочті ім відворватися від державного звязку. Данило без великого труду відпер ці змагання, а засокол у столиці Золотої Орди, спричинений смертю хана Бату та боротьба між членами Темуджінового роду за престіл джаніг-хана в Каракорумі не позволяли монголам на рішучу виступ проти Романовичів. Саме цю хвилину бажав Данило використати для здійснення своїх плянів. Але не складалося. Обіцяна підмога із Заходу не прийшла, проголошений папою хрестоносний похід проти монголів навіть не зійшовся, і тому галицький король не почувався до обов'язку переводити у себе церковну унії. Все ж таки союз із Литвою подавав надію бодай на приборкання болоховців та відискання Київщини. Отримавши від Мендувга приречення помочі, Романовичі восени 1255 р. вибралися в похід над Случ і Тетерев, розгромили болоховців та здобули і зруйнували до тла їхнє головне гніздо Возявтель (Новгород Волинський). Але поміч від Мендувга не надходила, тому прийшлося перервати дальший похід і вернутися домів.

Пожежа Холму. Відплата монголів прийшла нена-дійно швидко. Вже вчасною весною 1256 року, в пору для воєнних походів зовсім непрігожу, Ку-ремса станув з великим військом у південній Волині. Його ненадійний напад викликав загальний переполох, який ще збільшився через нещасливий припадок. З необережності якоїсь — як каже автор літопису — „окаянної баби” вибухла в Холмі серед ночі пожежа, що її жертвою впalo ціле місто. Вогонь був такий великий, що з бельзьких пільта навіть з далекого Львова було видно затраву, мов сві-

танок сходячого сонця. Довкільне населення, думаючи, що монголи вже в Холмі і палить місто, розбіглося в перепоху по лісах, що дуже утруднило зібрання війська для оборони. Все ж таки Куремсі не повелося; не лиши не міг здобути Володимира, але навіть не дібрався до неукріпленого тоді ще Луцька.

Бурунда. Але на цім не скінчилося. Як лише на ладналися відносини в Золотій Орді, новий кан Берке висунув на пограниччя галицько-волинської держави силні військові відділи під проводом Бурунди. Новий ватажок зміркував, що простий удар на Данила міг би спонукати його союзників до збройного виступу, тимто й рішив розірвати ці союзи, розсварити Романовичів із сусідами. Тому, станувши в 1258 р. з великим військом на пограниччі Волині, присилував Василька до спільногопоходу на Литву. Наслідки не дали чекати на себе. Розгніваний Мендовг пістився на Романі Даниловичу і, діставши його підступом у свої руки, кинув до вязниці. Данило, ліючись за життя сина, наїхав на Чорну Руєв, захопив у Волковицьку князя Гліба, Романового тестя, та забрав із собою, як закладника. Відтак задумав йти на Городно, надіючись там найти сина, і візвав Льва, щоб ставився з військом у Мельнику. Але дізнавшися, що монголи, вертаючись з краю ятвягів, зупинилися біля Дорогичина, поїхав свій намір, не бажавши зустрінутися із Бурундою. Про дальшу долю Романа літопис не згадує, і де дало деяким історикам причину догадуватися, що Мендовг відійшов від його вбити. Однаке польські джерела згадують про його участь у боротьбі між мазовецькими князями в 1259 р., з чого виходить, що йому вдалось вихопитися із рук літовського великого князя. При поділі спадщини по Данилові про п'ято немає мови, значить, умер ще за життя батька. Його похвали в Холмі, отже був він перший князь, що його тіло спочило в Богородичнім соборі.

Збурення укріплень. Розірвавши союз Романовичів з Литвою, Бурунда рішила порізнати їх ще й з Польщею. Восени 1259 р. несподівано з'явився біля Шумська і візвав князів, щоб прийшли його повітати. Данило виїхавши від цього немилого обов'язку, висилавши як заступників Василька, Льва і холмського єпископа Івана. Бурунда дуже різко висказав їм свою негоду-

вання з приводу неприяяності короля, а відтак зажадав, щоб на доказ лояльності супроти хана, знищили укріплення приграєнчих городів. Князям, що опинилися в руках монгольського ватажка, не лишалось іншого, як тільки виконати його домагання. Василько наказав своїм людям розкинути укріплення Кременця й Луцька, Лев вчинив те ж саме в Даниловом, Стоожком і Львовом. Данило, бачивши, що твориться, поспішив до Польщі, а відті на Угорщину шукати помочі. Але дарма: польські князі вели тоді боротьбу між собою, а Беля IV, саме готовився до нової розправи з чеським королем Перемислом Отокарем II. Між цим, після збурення укріплень, Бурунда заявила, що вибирається в похід на Польщу, і візвав Романовичів до співучасти. Коли прийшли під Володимир, монгольський вождь зажадав, щоб вони й тут розкинули укріплення. Василько велив підпалити наліяди, які горіли цілу ніч, а відтак на домагання Бурунди розкопати ще й вали. Посуваючись далі на захід, війська підійшли під Холм, де застали згинені ворота. Бурунда велив Василькові візвати город до піддачі й вислав із ним трьох своїх людей для контролю. Князь підіхав під город і зажадав від імені брата щоб отворили ворота, але заразом непомітно дав знак, щоб його не слухали. Покімтивши це, посадник Холму Константин гукнув до книзя: „Забирається геть, бо дістанеш каменем в лоб; ти не брат своєму братові, але ворог!” В цей спосіб урятував город, бо Бурунда було спішно ненадійно заскочити Польшу, тимто й не хотів тратити часу на добування Холму. Прибувши до Польщі, розпустив загони на всі боки, загнавши як на Шлеськ, та підкарпатським шляхом звернувся з величезною добичею в степи. Болеслав Соромливий мусив шукати захисту поза границями своєї держави. Зимовий наїзд 1259/60 р. завдає Малопольщі ще тяжчий удар: ніж навала в 1241 р. Після цього Бурунда залишив Романовичів у спокою. Розбройивши їх збройними городськими укріплень та розривом союзів із сусідами, перестав вважати їх за небезпечних. Автім гострі сутинки з ханом Грану звернули увагу Золотої Орди в інший бік.

Смерть Мендовга. Ворожнеча Мендовга з Романовичами тривала дальше. Вліті 1262 р. вислав Мендовг два загони на Волинь: один в околиці (Копицького) Каменя, другий під Мельницю над Стоходом. Але Василько із сином Володимиром і воєвода Желислав

розгромили наїздників. Навпаки, Болеслав Соромливий зрозумів, що волинський князь лише з примусу брав участь у поході Брунди на Польщу і не почував до нього ворожнечі. Незабаром відбувся в Тарнаві (W. від Туробина) віз'є усіх Романовичів із краківським князем, де мабуть прийшло до заключення оборонного союзу проти Литви. Тим часом безоглядне поведення Мендкова супроти найближчих своїків та його деспотичний характер довели до катастрофи. Восени 1263 р. він згинув з рук пальшанського князя Довмонті, а вслід за цим розгорілася на Литві внутрішня боротьба між кандидатами до великого княжого престола. Для галицько-волинської держави отворилися нові вигляди поширення політичних та культурних впливів на північ.

Смерть Данила.

Характеристика.

Але Данило вже не дожив до цього. Вліті 1264 р. помер; його тіло спочило у Богородичній соборі в Холмі. Важко найти другого володаря, який би в цілім своєму життю та володінню мав стільки труднощів і перешкод, як Данило Романович. Вся молодість зійшла йому на 40-літній боротьба за батьківський престіл. Енергія та зализна витривалість, з якими добивався цього, що йому справедливо належалося та що іншим володарям діставалось без труду в спадщині, мусить викликавати наш подив і повне признання. Ледве досягнув мети та триив засів на батьківській престолі, а вже впав на нього обовязок перебрати роль заборона Заходу проти назвали, що насуvalася із Сходу. З-поміж тодішніх володарів лише два пізнали як слід небезпеку, що грозила західному культурному світові від монголів: король Данило і римський папа. Лише воїни оба розвинули енергійну діяльність, щоб обeddнити народи й держави Європи для спільної оборони. Але всі іхні змагання розбились об об'єктивністю та брак зрозуміння ваги справи серед співчасніх керманичів. Остаточно, галицький король мусив уягти в інерційній боротьбі, та вчинив це не пасивно, як багато інших руських князів, але щоли після вичерпання всіх можливих засобів та спроб оборони. Взагалі, визначною чіхою володіння Данила була незвичайна активність, підприємчість, особливо на полі дипломатичної діяльності, що охоплювала куди ширші обрії, ніж у когонебудь із його попередників. В кругу найближчої рідні зумів здобути собі

велику пошану та безумовний послух. В часі, як не лише на Русі, але й у Польщі, Німеччині, Угорщині і ін. краях криваві війни між братами або батьками та синами були на деннім порядку, згода та солідарність у родині Романовичів звертала на себе загальну увагу. Бачивши під кінець життя свої смілі плани зневічені та примушений уягти перевазі брутальної сили, зумів не лише заховати особисту гідність, але й зберегти свою державу від розкладового процесу, який охопив середуЩу Наддніпрянщину, та передказати її в цілості своїм нащадкам разом із усіми завдатками дальнього розвитку. Оде все спонукує нас заразувати короля Данила до найвизначніших і найсвітліших постатей української історії, поставити поруч Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха з якими мав багато спільних прикмет.

4. Шварно Данилович.

Поділ спадщини. Король Данило лишив трьох синів: Льва, Шварна і Мстислава. Найстарший Лев, одружений із Констанцією, дочкою Белі IV, дістав галицьку землю, Шварнові припали області: холмська з дорогичинською волостю і белзька. Про наділ Мстислава Галицько-Волинський літопис зовсім не згадує; здогад, немов би мав дістати теребовельську волость, не находити у джерелах ніякої підтримки. Новочасні історики загально приймають, що Мстислав був старший від Шварна, але літопис, вказуючи співучасть Данилових синів у воєнних походах, називає Шварна вже під р. 1256, як участника походу на ятвягів, а тимчасом про Мстислава за ціле життя Данила мовчить. Ще навіть в 1266 р. при обороні Белзчини від польського наїду помагав Шварнові лише Володимир Василькович, а про Мстислава зовсім нема згадки. Першу вістку про воєнний виступ Мстислава зустрічамо щоли під р. 1273 (властиво 1271). Це каже нам вважати Мстислава за наймолодшого з Даниловичів, що при смрті батька був ще малолітній і тому не дістав окремого наділу. Роль голови роду перейняв тепер Василько, що затримав свій волинський наділ разом із Берестейщиною. Назовні всі князі виступали, як за життя Данила, згідно, але давньої однодушності та щирості вже не було між ними; давалася відчувати зависть і неохота Льва з причини щасливих успіхів Шварна. Спричинений

вбивством Мендовга заколот на Литві подав Романовичам добру нагоду вміщатися в тамошні справи, щоб відзискати піддавно втрачену позицію на півночі. Довмонт усунув жмудський князь Тройнат, на якого знову наслав вбивниців Войшелк і за підмогою пінських князів захопив батьківський престол. Це сталося одночасно із смертю короля Данила. Але партія ворожка до роду Мендовга була сильна й мала великі впливи серед поганського населення; щоб утриматися на велиокняжим престолі, Войшелк мусів захистити собі тривішу підпору, ніж ця, яку могли йому дати дрібні поліські князьки. Тому звернувся до Василька і, називаючи його своїм батьком та паном — як каже літопис, — просив помочі. Василько пішов військо під проводом Шварна, ожененого — як ми вже згадували — з дочкою Мендовга. В короткі часі опозиції була приборканя, а її привідники мусіли шукати захисту аж у Пскові. Із вдали за це Войшелк відступив Шварнові Чорну Русь та проголосив його співлодарем Литви.

Погранична війна з Польщею.

Шварно перебував частіше в Новгородку ніж у Холмі і став ревно помагати шуринові не лише у внутрішній управі, але й у західних справах. Коли Войшелк у відплату за наїзд Болеслава Соромливого на ятвіг виступив у 1265 р. в похід на Малопольщу, Шварно перепустив його через холмську волость та ще й післав йому частину своєї дружини на поміч. Це дало привід до вибуху польсько-української війни, яка здебільша обмежувалася до взаємного пустощення приграничних областей. Вона почалася нападом малополян на околиці Холму, але наїздники не покінчилися великою добичною, бо населення, остережене приграничними поляками, поспіло завчасу разом із майном захищатися в городі. У відплату за це Шварно поруйнував околиці Люблині, а одночасно Василько із сином Володимиром воювали біля Білої (мабуть теперішнього Білгораю). Відтак новий наїзд поляків загнався під Червень. Щоб по-кінчили з ворожечу та дійти до злагоди, Болеслав закликав Василька на з'їзд до Тарнави. Волинський князь вибрався в дорогу, але в Грабівці (W. від Грубешова) довідався, що польське військо тайком переправилося через ліси і пустощіть околиці Белза. Тому вернувся і, прихавши до Червена, побачив горіючі села. Зібрали на швидку руку

військом відогнав наїздників та виправив у погоню Шварна і свого сина Володимира, наказуючи їм, щоб аж тоді вдалили на воротів, коли щі, вернувшись за польську границю, розбрідуться на дрібніші відділи. Шварно, ідучи передом, наїграв 19 червня 1266 р. польське військо близько границі в просіку серед ліса біля т. зв. Воріт (мабуть теперішнього села Пшевротного, N. від Ряшева) і, не зважаючи на острогу дану стрицем, ані не дожидуючи надходу Володимира Васильковича, кинувся у бій, який скінчився для п'ятої невдачею.

На літовськім престолі.

Войшелк незабаром затужив за спокійним чернечим життям, передав владу над цілою Литвою в руки Шварна, а сам поселився в Даниловім монастирі в Угровську, щоб — як казав — спокутувати гріхи. Таким чином на літовськім велиокняжим столі засів український князь, внук славного Романа Мстиславича. Спадшини двох могутніх королів, Данила й Мендовга, обєдналися в руках спільноголоцаря, подібно як 120 літ пізніше, унією в Креві Литва злучилася з Польщею. Для державної політики Романовичів і для українського народу та його культури отворився широкий видиокруг діяльності та впливів. Однак, на жаль, цей стан тривав дуже коротко. Насильна смерть Войшелка, якого галицькі князі Лев на з'їзді у Володимирі, в квітні 1267 р., власноручно зарубав мечем, відштовхнула від Романовичів всіх сторонників Мендовгового роду та знівчила моральну підставу, на якій Шварно опирав своє становище на Литві. Поруч із цим заважив вилів поганських жреців, що з інсавистю гляділи на христініння на велиокняжим престолі та підбурювали проти нього народ. Піднялося збройне постачання, що на його чолі станув Тройден, людина невідомого походження. В розтарі боротьби ненаїдно заскочила Шварна смерть (під кінець 1268 р.), мабуть у Холмі, бо тут поруч батька та брата спочали його кости в Богородичнім соборі.

5. Лев I. Данилович і Володимир Василькович

Новий поділ. Швидко після Шварна помер також голова роду Василько (ок. 1269 р.). Обі події були приводом до нового поділу волостей. Лев забрав бельську землю та й Холмщину з Дорогичином і прилучив

їх до галицької землі. Столицею своєї держави зробив місто Львів, заснований королем Данилом та названий іменем найстаршого сина; Холм на якийсь час перестав бути княжою резиденцією. Забираючи спадщину по Шварні, Лев зовсім не брав під увагу наймолодшого брата Мстислава, який тимчасом підріс та став повнолітній. Це вlossenе на Василька обов'язок заопікуватися покривленням та спонукати його виділити Мстиславові луцьку волость; синові Володимирає полішив при смерті решту Волині з Берестейчиною. Великодушність стрія вязала Мстислава з Володимиром вузлами вляки та широї прязини; Лев стояв останньою і в деяких спрахах займав окреме становище. Щоправда, до отвертої ворожини не приходило між ними, але в одноцільний досі міжнародній політиці Романовичів позначувалося деколи роздвоєння так, що за цей час не приходиться говорити про одну федеративну галицько-волинську державу, а радше про два окремі державні організми: галицький і волинський.

Війни з Тройденом. Роздвоєння виступило спершу у відношенню до Литви. Василько провадив у останній ріді своєго володіння війну з Тройденом, бажаючи вратувати для Романовичів литовський престіл. В цій війні полягло трьох братів Тройдена. За Володимира Васильковича воєнний стан тривав далі, зазначуючися дрібними пограничними сутичками та походом на ятвягів в 1271 р. Лев за цей час помагав Болеславові Соромливому у війні зі шлеськими князями і не лише не брав участі в поході на ятвягів, але, — як виразно підкresлює Галицько-Волинський літопис — утримував з литовським великим князем приязні взаємини та обмінювався з ним коштовними дарунками. Щолиці у другому поході на ятвягів зимою 1271/72 р. виступило також галицьке військо під проводом воєводи Андрія Путнівича. У відповідь на ці наступні Тройден рішив захопити Дорогичин, що був операційною підставою всіх воєнних виправ Романовичів на ятвяцько-литовські землі. Висланий ним литовсько-пруський військовий відділ несподівано наскоком вночі 23/24 квітня 1272 р. виконав це доручення. Втрата Дорогичина діткнула перш за все Льва, бо цей город від смерті Шварні належав до галицької держави. Щоб відзискати втрату, не завагався прохати підмоги в хана Золотої Орди. Хан вислав частину своєго війська та наказ задніпрян-

ським князям прилучитися до походу. Зимою 1275/76 р. вдарила на Литву ціла коаліція, в якій узяли участь також волинські й поліські князі. Зустрінувшись біля Слуцька, українсько-монгольські полки прямували на Чорну Русь, посувуючися дуже обережно вперед, щоб не попасті в засідку, що іх літовці вміли майстерно уряджувати. Але з уваги на велику перевагу української сили, Тройден не важився виступити до бою. Під Новгородком союзники зуਪnилися, щоб підождати на прихід чернігівсько-смоленських військ, які ще не наспіли. Тут галицький князь придумав каверзу. Бажаючи захопити столицю Чорної Русі виключно для себе, порозумівся потайки перед іншими князями з начальником монгольського відділу, спільно з ним вдарив на город і здобув його приступом. Обурені цією нещирістю та захланістю всі інші князі перервали похід і вернулися домів. Війна з Тройденом протяглася ще цілий черговий рік, зазначуючися взаємними набігами. в яких брав участь і Лев, погодивши незабаром з братами. Покінчилася заключенням тривічного миру, в якому галицький князь відзиняв Дорогичин. Цього міра не зірвала навіть участь Романовичів у поході монголів на Литву з початком зими 1277 р.; видимо Тройден переконався, що ця участь не була добровільна, але вимушена.

Бажаючи забезпечити берестейську волость від литовських пайдів, Володимир Василькович заложив над р. Лісною (Лосьною), правою притокою Буга, укріплений город і назвав його Камінцем. З будівель цього города досі заховалася округла башта, якої мур із дикого каменю на 1½ м. завгрубшки досягає 27 м. висоти. В стінах находитися три поверхі романських склепілених вікон, а під верхом останні карнизу. Таку саму башту збудував князь також у Бересті, але з неї не залишилося ніяких слідів.

Взаємини з Польщею. Супроти Польщі Романовичі виступали на загал згідно, причім ініціатором здебільша виходила від галицького князя Льва. Під сам кінець 1279 р. умер Болеслав Соромливий, не лишаючи потомків. Сподіючися, що за спадщину по нім прийде до боротьби між численними кандидатами з мазовецької та великопольської лінії Пястовичів, Лев задумав захопити для себе краківський престіл. Проте заручився помічю Ногая, могутнього татарського еміра та міністра хана Золотої Орди, а також поміччю ятвягів. Волинські князі,

Володимир і Мстислав, спершу не виявляли великої охоти вміщуватися у війну для підтримки честилюбивих плянів гал. князя, але вчинили це на призив Ногая. Станувши на чолі українсько-татарських полків, Лев по леду перейшов Вислу нижче усті Сиу і спішися на Краків. Між тим мало-польські вельможі згідно прикладали на престіл найстарішого представника мазовецьких Пястовичів, серадзко-ленчицького князя Лешка Чорного, та не дождаючись його приходу, виступили проти чужинців. Під Гозьлицями, ок. 20 км. на захід від Сандомира, прийшло 23. лютня 1280 р. до завзятого бою, отримавши неподачею Льва. Внаслідок цієї невдалої спроби розгорілася пригранична польсько-українська війна, що тривала майже цілий час володіння Лешка Чорного. Про війну провадив з польського боку крім краківського князя також полоцько-мазовецький князь Болеслав, старший син Земовита; навпаки молодший брат Болеслава, черський князь Конрад II., примиав політичну лінію батька і його взаємини з Володимиром були продовженням відносин Земовита до Данила та Василька. Зараз два тижні після битви під Гозьлицями Лешек Чорний виїхав на Переорськ, граничний від Малопольщі город галицької землі, і зруйнував його до тла. Цього ж самого року невеличкий польський відділ проредся в Берестейщину та почав грабити оселі над р. Красною, але берестині під проводом воєводи Тига розгромили наїздників та відобрали від них добичу. Одночасно інший відділ польського війська зруйнував приграничну оселю на Підляшші, Богиню (Е. від Радзів), і забрав населення в полон. З другого боку Володимир Василькович вмішався в мазовецькі справи, підпомагаючи Конрада II. в боротьбі з братом Болеславом. В 1282 р. волинське військо, до якого прилучився висланій князем Юрієм Львовичем відділ холмцян під проводом воєводи Гюйма, ходило аж під Гостинін (С. від Площіка), здобуло город приступом і забрало велику добичу та багато полонених.

Холм знову столицею. Під цю пору галицький князь ньому синові Юрієві белзьку, холмську й дорогичинську волості в заряд. Безпосередньо причиною до усамостійнення Юрія було мабуть його намірене подружжя. Саме під час волинського походу на полоцького князя Юрій вибрався на своє весілля з донькою тверсько-суздальського

князя Ярослава III. Ярославича, тому не взяв особисто участі у війні, лише вислав свого воєводу. Місцем постійного осідку вибрал Холм, що таким чином став знову столицею, щоправда, не самостійного ліни підручного князя. З цього подружжя вродився Юрієв син Михайло, що вмерше в дитячім віці (1286 р.); його тіло зложено в Богородичнім соборі поруч прадіда Данила. Незабаром померла також перша Юрієва жінка Ярославна; похована мабуть там же.

Дальні війни з Польщею. Полоцький князь лише вмідав нагоди, щоб відомстити за участь холмського воєводи у виніраті на Гостинін. Тому як тільки довідався, що Лев із Юрієм вибралися помагати монголам у поході на Угорщину, наїв із початком 1285 р. на Холмщину, сплюндрував десять осель біля Щекарева (теперішнього Красногорства) і — як автор Галицько-Волинського літопису глумливо замічує — вернувся домів запиннений, немов би завоював цілий край. На вістку про це Лев щошидше вернувся до краю і призвав волинського князя на поміч, щоб приклади покарати Болеслава. Володимир від себе закликав ще литовців. В березні 1285 р. збралися галицько-волинські війська в Берестю. Не докидаючи литовців, вони вирушили в похід та лято поруйнували околиці Вишгороду. Литовців, що надійшли пізніше, Володимир спрямував на Люблинщину, щоб пімститися за зруйнування Богині. Новий наїзд Болеслава на пограниччя спонукав Володимира зорганізувати, взимі 1285/86 р., де сплики з литовцями ще один похід на полоцького князя. Юрій хотів особисто взяти участь у цім поході, але батько спинив його, боячись, щоб литовці не пімстили на нім смерті Войшелка, тому холмський князь обмежився до висилки свого воєводи з дружиною, а сам лишився дома. Українсько-литовські війська переправилися на лівій беріз Висли і, перейшовши землю Конрада II., добули та зруйнували Сохачів.

Участь у поході Телебуги. Серед таких відносин не треба було великого написку на Романовичів, щоб спонукати їх до участі в третьому великому наїзді монголів на Польщу, що відбувся зимою 1287/88 р. Степові орди рушили на захід двома шляхами. На чолі північної армії став сам хан Золотої Орди Тे-

лебуга; в ній находилися задніпрянські (сіверські) князі, до неї пристали також Романовичі: Володимир, Мстислав, Лев і Юрій. Прибувши під Володимир Волинський, Телебуга відпочивав цілий тиждень, при чому його військо чинило різне насильство, забирало харчі, коні та худобу. Вибираючись від дальшу дорогу, залишив під містом залогу, яка гнила довкільне населення та тримала міщан наче в облозі, не дозволяючи вихилитися поза укріплення города. В першій половині грудня монголи перекотилися через Белзчину та південну Холмщину і станули під Завичостом. Лід на Вислі ще не був доволі міцний, тому перейшли через Сян. Тут відлучився від походу Володимир Василькович з причини недуги й вернувся додому. Телебуга з іншими князями перейшов по леду Вислу під Сандромиром і десять днів безуспішно штурмував город, розпустивши загони по цілій околиці. Поворот домів хан спрямував через Львів, де серед тріскучих морозів відпочивав два тижні, граблячи довкільне населення, як передтим під Володимиром. Одночасно південна армія під проводом татарського еміра Ногая пішла через Перемишль просто на Krakів. Після даремних спроб здобути столицю Малопольщі Ногай розпустив загони та сплюндрував цілу краківську землю аж по Карпати. Видимо, найздникам ходило головно про добичу, при чому у землях своїх союзників Романовичів поводилися так само як у ворожкім краю. Галицько-Волинський літопис передає, що після відходу Телебуги й Ногая Лев велів обрахувати втрати, які потерпіла його держава; показалося, що вбитих і полонених було дванадцять і пів тисячі.

Завоювання Любліна.

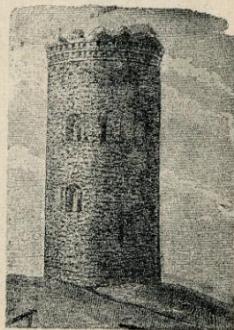
Кілька місяців по наїзді монголів умер Лещек Чорний (30 жовтня 1288 р.) бездітно, призначивши в порозумінні з краківським міщанством своїм наслідником вроцлавського князя Генриха IV. Малопольська шляхта не хотіла призначати шлеського князя своїм володарем, але й не могла погодитися між собою, кому з мазовецьких або куявських Піастовичів жертвувати престіл; різні гурти стали висловувати різних кандидатів. Черський князь Конрад II. гостив тоді у Мстислава Даниловича, бажаючи запевнити собі прязність луцького князя, як майбутнього наслідника Володимира на волинськім престолі. Сюди пригнав за ним якийсь Яртак, висланий, як казав, люблинцями із зазивом,

Богородичний собор у Холмі

Владична мітра з Перемишля, мабуть із корони кор. Данила

Башта кн. Володимира Васильковича в Камянці Литовськім

щоб вертався перебрати краківський престіл. Врадуваний Конрад поступив подорожі до Любомлі, де лежав недужий Володимир і, отримавши від нього невеличкий віddіл війська, поспішив до Люблинна. Але люблинці зачинили перед ним ворота й не хотіли впустити до міста, заявляючи, що нікого за ним не посылали, ані не кликали його на краківський престіл. Серед цих переговорів замічено, що надходить якесь військо. Конрад думав, що це литовці, то й склався до монастиря під містом на горбі. Незабаром виявилось, що це віddіл холмщан під проводом Юрія. Молодий Львович, довідавши про смерть Лешка, хотів використати нагоду, щоб захопити Люблин. Коли ж люблинці не хотіли його признати паном та не впустили до міста, попустошивши окопицю і з багатою добичною вернувся додому. Лише пощастило Конрадові, бо діставши підмогу від Мстислава, заволодів цілою Сандомирщиною.

Вкінці малопольська шляхта погодилася на куявського князя Володислава Локтика, молодшого брата Лешка Чорного; цю кандидатуру підпер також Конрад II. та зрікся в його користь Сандомирщины. Але краківське міщанство завжто обстоювало Генриха IV. Не мігти добути столиці, сторонники Локтика прикладали на поміч галицького князя. З початком липня 1289 р. Лев ставнув під мурами Кракова. Та незабаром переконався, що малопольська шляхта недовірє йому, боячись, що не захопить столиці для себе. Тому покинув облогу, вислав своє військо на шлеський наділ Генриха IV., а сам з'їхався з чеським королем Вічеславом II. на спільну нараду. Предметом наради були, здається, малопольські справи, бо коли в несповна рік пізніше Генріх IV. помер, Вічеслав II. зголосив свою кандидатуру до краківського столу та наштовчину підтримку з боку Льва. Проти цього виступив Володислав Локтик, за яким стояли малопольська шляхта та угорський король Андрій III. Серед цієї боротьби Лев добув Люблин (ок. 1292 р.) і разом із цілою Люблинщиною прилучив до своєї держави. Це сталося мабуть за згодою чеського короля на підставі попередньої умови, бо Вічеслав по остаточнім розгромі Локтика в жовтні 1292 р. та опануванні цілої Малопольщі зовсім не пробув відбирати Люблинщину. Навпаки, далі вдержував із Львом призначенні, про що свідчить особистий з'їзд обох володарів у Брні 1299 р. Розширившися межі галицької держави аж по середуЩу Вислу, князь відбудував знищений люблинський

город та змінив його укріплення добудовою круглої мурованої башти із заборолами та баророю наверху.

Смерть і характеристика Володимира Васильковича. Недуга Володимира Васильковича, який захорував у часі походу Телебуги на Польщу, поволі але постійно змагалася. Її обяви, описані в Галицько-Волинськім літописі, вказують на проказу, принесену із Сходу до Європи учасниками хрестоносних походів; впрочому у Скандинавії на Русі вона вже й давніше спорадично виступала. Бувши бездітним, волинський князь вирішив назначити спадкоємцем володимирського престола стрійного брата Мстислава. Щоб не допустити до затій з боку Льва або волинських боярів, виїдав у хана Телебуги, при нагоді його побуту в Володимирі перед походом на Польщу, апробату своєї постанови. Відтак у лютні 1288 р. закликав до себе Мстислава і в його привязності вели писареві Федорові списати дві грамоти: в одній переказав Мстиславові володимирську та берестейську волость, в другій записав своїй жінці Олєні, дочці чернігівського князя Романа, місто Кобрин і кілька сіл, а одно село заснованому ним монастирею св. Апостолів. Також поручив Мстиславові опіку над своєю вихованкою Ізяславою, мабуть, спротою з княжого дому, беручи від нього приречення, що не силуватиме її до подружжя проти її волі. Золоту та срібну посуду й інші дорогоцінні памятки, що їх одігничив від предків, велів перепоєти на гроши і роздати передовсім людям, що потерпіли від останнього переходу степових полчищ.

Відомість про розпоряд Володимира дуже вразила галицького князя. Бажаючи врятувати бодай частину спадщини, намовив сина Юрія вислати посольство до недужого стрія в Любомлі немов із жалобою на батька, що цей відбирає йому Белз, Червень і Холм, залишаючи лише Дорогичин та Мельник, і з проханням, щоб у винагороду за вірну службу відступив Берестейщину. Володимир рішучо відмовив, зазначуючи, що не може змінювати умови заключеної з Мстиславом. Одночасно переказав через довіреного дворянинна Ратшу Мстиславові, щоб не важився відступати братові чи братанкові ні одного города, ані села, ані хоч би віхтя соломи. Лев підняв ще одну спробу й вислав просто від себе до Любомлі перемиського єпископа Мемнона, надіючись вплинути на вмираючого Володимира релігійним

аргументом, відкликом до пієтизму супроти членів рідніх небіжчиків. Допущений до ложа недужого, єпископ пригадав, що в державі Льва, в Богородичнім соборі в Холмі спочивають кості його стрія Данила та його стрійних братів Романа і Шварна; тому годилося б, щоб він, Володимир, перед смертю „поставив свічку”, тобто зложив жертву на їхнім гробі, а найдостойнішою „свічкою” була б берестейська волость. На це волинський князь запитав із глумом, кілько князя. Лев поставив свічок на гробі своєго стрія Василька, якого кості спочивають у Володимирськім соборі; відтак з негодуванням завважив, що галицький князь простягав руку по Берестейчину недавно для живого (сина Юрія), а тепер чинить це для небіжчиків; доволі з цього трьох князівств, які має.

Досвіта 10 грудня 1288 р. Володимир помер. Ще цього самого дня перевезли його тіло до Володимира і зложили в тамошнім соборі пресв. Богородиці в тимчасовім гробі. Святочний похорон відбувся чотири місяці пізніше, 6 квітня 1289 р. Автор останньої частини Галицько-Волинського літопису, що проживав на дворі волин. князя, стараючись передавати потомності його діла, підкresлює головно дбайність про релігійно-культурні справи. В просторій традиційній „похвали”, зложеній з нагоди смерті Володимира, подрібно вичислює збудовані ним церкви: Благовіщення в Камінці над Лісною, в Більську, св. Юрій в Любомлі, св. Петра в Бересті. Крім згаданого в завіщанні монастиря св. Апостолів, князь заложив ще кілька інших, які, як це тоді бувало, не лише служили релігійно-церковним цілям, але заразом були розсадниками освіти й науки. Замислювання до мистецтва та мистецький смак виявляв дарунками, якими прикрашував церкви не лише у своїх волостях, але також і в інших (в Перешиблі, Чернігові), жертвуючи їм дорогоцінні посуди, хрести, ікони, церковну одежду, дзвони, мистецько переплетені богослужбові книги, які власноручно переписував. Автор літопису зазначує також його замислювання до науки, згадую про релігійно-філософічні диспути, що їх влаштовував із представниками вищого духовенства та й називає його „великим книжником і філософом”. В політичному житті Володимир не відгравав замітнішої ролі: любив мир та спокій, старався втримати та оборонити свої землі, але не показував політичної підприємчості до заборчих виправ лише приставав до них пасивно, здебільша неохотно.

Заколот за Берестейщину.

Не діставши Берестейщина по-доброму, Юрій Львович зовсім не понехав наміру придбати цю волость для себе. Ще за життя Володимира навязав потайні зноси в берестянами та спонукав їх зложити присягу, що по смерті князя признають своїм володарем лише його, Юрія. До цього кроку спонукала берестян традиція звязків з Мельником та Дорогичином, надія відміскати свої давні пригоди, відірвані Данилом від берестейської волости, і огляд на торговельні взаємини з містами Німецького Ордену. Зраз після смерті Володимира Юрій обсадив Берестя, Камінець і Більськ своїми військовими залогами, відтак особисто приїхав до Берестя, щоб перебрати волость у посідання. Коли вістка про це донеслася до Володимира Волинського, бояри стали намоляти Мстислава до воєнного нападу на Белз та Червень, заявляючи готовість пролити свою кров, щоб пімстити наругу нанесену князеві. Але Мстислав не хотів доводити до отвертої війни, справедливо побоюючися оружної переваги брата й братанича. Зате пробував полагодити справу мирним шляхом. Візвав Юрія, щоб, шануючи волю князя Володимира, негайно забрвся з безправно захопленої волости, бо йнакше він, Мстислав, відкликається до хана Золотої Орди і тоді Юрій мусить вчинити це по неволі. Одночасно вислав володимирського єпископа та боярина Павла Денисевича в посольство до брата із запитом, чи Юрій захопив Берестейщину за його відомом і згодою, зазначуючи, що повідомляє про це хана; якщо з цього приводу приде до розливу крові й руїни, вина спаде на того, хто перший вхопився насильства. Автім, не дождаючи відповіді, виправив пороського князя Юрія, що перебував на волинським княжим дворі, до хана з листом за підмогою. Лев рішучо виперся всякої співучасти в легкодушній затії Юрія та через свого боярина візвав сина, уступити з безправно захопленої області, погрожуючи йому, якщо не послухав би, війною та видічченням. Сути проти цього Мстислав окремим гіцем відкликав пороського князя з дороги. Юрій не важився противставитися так рішучо висказаний волі батька і негайно покинув Берестя разом із головними учасниками змови, що ліквалися мести Мстислава. Але перед відходом, виявлюючи свою лють з приводу розвіяння надій на нові приєднання, велів сплюндрувати в цілій волості князік двори. Незабаром прибув Мстислав до Берестя; його святочно вітали міщани, що

вийшли громадно з хрестом йому назустріч. Розмістивши військові залоги по городах, рішив покарати берестян за змову з чужим князем проти власного володаря. Головних виновників не міг покарати, бо втікли до Дорогичина, але наложив на ціле населення карний податок, т. зв. „ловче“. Кожна сотня, на які був поділений підміський округ, мала щорічно давати до книжого скарбу по дві бочки меду, двоє овець, 50 десятків льону, 100 хлібів, 5 цебрів жита, 5 цебрів вівса і 20 курей; мешканці самого міста мали платити річно по два фунти срібла.

Мстислав Данилович.

Перебравши спадщину по Володимирові Васильковичеві, Мстислав посів три волості: володимирську, луцьку й берестейську; крім цього пинський князь Юрій та його син невідомого імені та степанський (Степанъ над Горинию) князь Іван Глібович та його син Володимир признавали Мстислава своїм опікуном і зверхником. Серед членів його дружини находилися пороський князь Юрій і слонімський князь Василько. Був отже Мстислав визначним володарем і сусіди відносілися до нього з пошаною. На жаль, про володіння цього князя знаємо дуже мало, бо наше головне джерело до західно-української історії, Галицько-Волинський літопис, обривається на 1290-іх р. (1292 по датуванню літопису). Автор літопису лише загально зазначує мирний характер його правління, кажучи, що жив у згоді з Польщею, Німецьким Орденом і Литвою. Також і галицький князь Лев удержував з Німецьким Орденом приязні відносини, про що свідчить грамота його внуків — Андрія і Льва II. з 9 серпня 1316 р., в якій ці князі покликувалися на союз із Орденом своїх предків: Данила, Льва і Юрія. Про Литву маємо з цього часу дуже скучі й баламутні відомості. Після смерті Тройдена (ок. 1282 р.) литовська держава мабуть розпалася на кілька частин, бо джерела подають різні імена володіючих там одночасно князів. Німецький Орден, що саме почав завоювання Пруссії, робив часті наїзди (т. зв. райзи) на Жмудь та Литву. Мабуть з огляду на грізну небезпеку з цього боку, та бажаючи запевнити собі прихильне становище волинського володаря, литовські князі Будикід і Будивід добровільно відступили Мстиславові Волковиць, тобто частину Чорної Русі, що простягалася на південний схід від Городна. Таким чином Мстислав поширив свою державу майже по Німан. Дбайливість про пам'ять пред-

ків зазначив збудуванням муреної каплиці під покровом св. св. Якима й Анни на гроті своєї бабки в біжчі не названім монастирі в Володимири, з чого можна здогадуватися, що друга жінка Романа Мстиславича звалася Анна. Для оборони східного пограниччя поставив у Чорторийську камінну башту, але вона не заховалася до наших часів.

Як довго жив та володів Мстислав, не знаємо; також не знаємо, котрій з обох братів-Даниловичів, Лев чи Мстислав, швидше зійшов з цього світа. Навіть не можемо сказати, хто перебрав волинський престіл після смерті Мстислава. Галицько-Волинський літопис називає між учасниками походу князя Льва з метою завоювання краківського престола також Мстиславового сина Данила. Чи він за життя батька правив якою волостю, чи пережив його та й засів по нім на волинськім престолі — не відомо. На рукописі євангелії, що передховуються в Румунському музею в Москві, знаходиться записка з 1376 р., в якій „холмський князь Юрій, син холмського князя Данила“ заявляє, що з нагоди смерті свого сина Семена записав єпископській катедрі в Холмі чотири села над Бугом. Деякі історики азивуали названий тут „холмського князя Данила“ з Данилом Мстиславичем і думали, що Данило Мстиславич після смерті батька володів у Холмі та відтак переказав цей престіл в спадщині синові Юрієві. Але це зовсім неправдоподібне, бо — як знаємо — в Холмі володів Юрій Львович, отже ця волость не могла припасти синові Мстислава. Автім і часова віддача викликує великі сумніви, бо тоді кожний з обох, міним холмських князів, Данило і його син Юрій мусили б володіти байдою по 40 літ, нічим не зраджуючи своєго існування у співчасних історичних джерелах. Тому інші історики вважають записку на євангелії за фальсифікат. В кожній разі нема ніяких підстав вважати згаданих у ній холмських князів за потомків Мстислава Даниловича. Ще менше правдоподібний здогад, з яким недавно виступив один російський учений (Бавінгартен), немов би Мстислав, маю ще крім Данила, другого сина — Володимира, що ок. 1315 р. володів у Володимири Волинським; це зовсім невдатна комбінація, якій різко суперечить цілий ряд відомих фактів.

Смерть і характеристика Льва I. Невідомі нам також рік і місце смерті галицького князя Льва Даниловича. Його ім'я згадується у співчасних джерелах востаннє

86

під 1299 р. Всі новочасні історики кладуть його смерть на 1301 р., спираючися на грамоту з 8 березня 1301 р., якою він надав с. Перегінсько галицькій єпископській катедрі. Однак виявилось, що ця грамота підроблена щойно в XVI ст. Лише одна звітка може нам подати приблизну вказівку в цій справі. Польські джерела згадують про великий наїзд Руси на сандомирську землю в червні 1300 р., саме тоді, коли Вячеслав II. випразився з військом до Великопольщі, щоб звідти прогнати Володислава Локтика. Очевидно, це була воєнна диверсія проти Вячеслава з метою помогти Локтикові. З уваги на довголітнє приязнь Льва з Вячеславом, задокументовану ще в 1299 р. з іздом у Брні, така нагла та радикальна переміна його політики була б зовсім незрозуміла. Але знаємо, що Юрій Львовичі зутили родинні звязки з ворогом Вячеслава, бо після смерті своєї першої жінки Ярославини, одружився з рідною сестрою Локтика Євфемією. З цього висновок, що в червні 1300 р. вже не Лев, але Юрій був володарем галицької держави та що смерть Льва треба покласти на кінець 1299 або початок 1300 р. Пізніша традиція передказує, що Лев недовго перед смертю постригся в ченці та що його тіло поховали в монастирі в Лаврові (над Дністром, S. від Старого Самбора). Ця традиція не находить ніякого підтвердження в джерелах, а деякі її подробиці показалися простими видумками; мабуть маємо тут до діла із звичайною монастирською легендою.

Новочасні історики, оцінюючи особу та діяльність князя Льва I, здебільши попадають під сугестію неприхильно до нього настроєного Галицько-Волинського літопису. Тому змальовують його як загонисту, непомірковану в гніві, мстиву та захланну людину, готову покористуватися всіми способами, щоб заспокоїти свої жадоби. Очевидно, що збиття Войшелка на зізді в Володимири кідає мрічну тінь на його особу, хоч було довершене в гніві та похміллю. Також затік під Новгородком у часі походу на Литву 1275/76 р. не надто корисно свідчить про чуткість родинної солідарності, хоч два роки пізніше Юрій з Мстиславом вчинили те ж саме під Городном. В просторім оповіданні про заколот із приводу Берестейщини, автор літопису старажиться ярко змалювати захланність Льва, але саме ця подія ставить галицького князя в доволі корисне світло. Хоч переказання володимирської і берестейської волості молодшому Даниловичеві з поминнем старшого

було різким нарушеннем традиційного звичаєвого права, все ж таки Лев, мавши за собою перевагу війської сили, не покористувався нею для доходження своїх прав, а коли син самовільно захопив волость, рішуче наказав йому віддати добичу, щоб монгольському ханові не давати притоки вміщуватися у внутрішні справи галицько-волинської держави. Таким чином виявив не захланистість, а навпаки, поміркованість та тверезий політичний розум. Як уже від ранньої молодості постійний співучасник частих походів свого батька, Лев придбав собі великий воєнний досвід та славу добrego вожда. Це признає навіть ісприхильний йому автор літопису, зазначуючи, що поляки дуже втішилися його приходом під Краків в 1289 р., знаючи його як „хороброго та сильного боя”, що в багатьох війнах показав свою мужність”. Як політик визначався підприємчістю та меткістю. Утримував дипломатичні зв'язки з Арпадами на Угорщині, Перемислідами в Чехії, Німецьким Орденом, суздалськими князями; пильно слідив за подіями, що розгравалися в Польщі й Литві, щоб використати кожну нагоду для розширення меж своєї держави, вживаючи для цієї мети, коли треба було, навіть помочі ханів Золотої Орди, в яких все зумів дійти до ладу. Був проте найактивніший і найвизначніший володар з-поміж унуків Романа Мстиславича. Автім звязок держав Романовичів займав у другій половині XIII. ст. на цілім Сході Європи передове становище, творчи в цій добі загального законотворчого та розгублення цукії і назовні солідарний організм, що замітно впливав на розвиток подій у сумежніх краях.

6. Юрій I. Львович.

Втрага Любленчини. Юрій I., перебираючи після смерті батька галицький престіл, був уже немолода людина, бо мав ок. 47 років життя. На самім початку його володіння галицька держава потерпіла при крути втрату. Одруженій по смерті першої жінки з сестрою Володислава Локтика Евфемією, зайняв Юрій супроти завзятій боротьби в Польщі, яка від довшого часу велася між Вічеславом II. і Локтиком, зовсім інше становище як батько і ставнув отверто по бокі шурині. Менш-більш у тім часі наймолодший брат Локтика, добжинський князь Земовит II., оженився з сестрою Юрія Анастазією, що ще більше змінило родинні звязки галицького князя з куяв-

ськими Пястовичами. Як ми вже згадували, галицька війська напали в червні 1300 р. на сандомирську землю, щоб припинити або бодай ослабити акцію Вічеслава проти Локтика в Великопольщі. Цей ворожий виступ Юрія спонукав Вічеслава до відплати. Зараз після поладнання справи в Великопольщі та по святочній коронації на польського короля в Гнезні вислав в 1302 р. малопольські війська на Люблинщину. Юрій, мабуть попереджений про небезпеку, прикликав Литву і татарів до рішальної розправи, в якій по довгі та криваві бою поляки перемогли. Галицьке військо подалося до Любліна і туди поспішили за ним побідники. Місто було сильно укріплене, бо князь Лев змінив його обороністість, тому польське військо не пробувало добувати його приступом, лише обмежилося до облоги. Незабаром в місті забракло харчів і примушена голodom залога піддалася, застерігаючи собі свободний відворот. Таким чином важка й багата волость, придбана перед десяти роками Львом, відійшла знову до Польщі.

Обеднання галицько-волинської держави.

Страту Любленчини Юрій винагородив собі значно більшим придбанням. Ми згадували, що не знаємо ні дати смерті Мстислава Даниловича, ані чи його син Данило пережив батька та якийсь час після його смерті володів на Волині, чи ще перед ним зійшов до гробу. Все ж таки зовсім документально знаємо, що остаточно володимирський престіл перейшов у посідання Юрія і що цей князь, обеднавши у своїх руках цілу галицько-волинську державу, прийняв титул короля Русі. Доказом цього його печать, що заховалася на виставлених у латинській мові грамотах його наслідників: Андрія, Льва II. і Болеслава-Юрія II. На ліцевій стороні печаті бачимо подобу володаря, що сидить на престолі з тризубною короною на голові, довкола берегом на печатці латинський напис: S[igillum] Domini Georgi Regis Rusie (т. зв. Печать) пана Юрія, короля Русі). На оборотній стороні знаходиться рисунок лицаря на коні, лицар тримає в правій руці спису, в лівій трикутний щит із подобою льва; довкола берегом напис: S[igillum] Domini Georgi Ducis Ladimerie (т. зв. Печать) пана Юрія, князя Володимирії). Значить, оборотна сторона печаті відрізно відповідає, що Юрій був заразом волинським князем.